

TELEKI PÁL „BÚCSÚLEVELE”

Szövegkritikai tanulmány (2003)

eltér a faksimiléből ismertétől, a megszólításban vessző van és nem felkiáltójel, továbbá a negyedik és ötödik mondatot pont zárja le, nem felkiáltójel. A levél betűhív szövege a faksimile alapján a következő:

Főméltóságú Úr!

Szószegek lettünk – gyávaságból – a mohácsi beszéden alapuló örökbéke szerződéssel szemben. A nemzet érzi és mi odadobtuk becsületét.

A gazemberek oldalára álltunk – mert a mondvacsinált atrocitásokból egy szó sem igaz! Sem a magyarok ellen, de még a németek ellen sem! Hullarablók leszünk! A legpocsékabb nemzet. Nem tartottalak vissza. Bűnös vagyok.

*Teleki Pál
1941. ápr. 3.*

A Macartney-féle közlésből kimaradt az, hogy a levél datálva van. Ez a datálás „1941. ápr. 3.”

Először is miért búcsúlevél, hiszen a levélben egyszerű ténymegállapítás van: „Bűnös vagyok.” Nem arról van szó, hogy felelősségétől megriadva végezni akar az életével, vagy hogy esetleg önmaga feláldozásával menti a nemzet becsületét. Tehát nem nevezhető búcsúlevélnek, az csak a körülményekből levont következtetés.

De ha a levelet önmagában, előfeltevések nélkül, csak mint forrásszöveget vizsgáljuk, kiderül, hogy annak minden mondata, minden szava képtelenség.

Mindenekelőtt feltűnő, hogy datálással, méghozzá nagyon pontos datálással végződik. Az állítólagos teljes lelki összeomlásban felébredő Teleki Pálról aligha képzelhető el, hogy első dolga a levelet pontosan datálni, méghozzá igen pontosan, nem feledkezve meg arról, hogy amikor cselekedetét végre fogja hajtani, már éjfél után lesz, tehát már nem április másodika, amikor lefekt, hanem április harmadika. De hon-

nan tudta a pontos időt, és miért volt olyan fontos a precíz datálás?

A következő furcsaság a megszólítás formája: „Főméltóságú Úr!” Nem „Uram”, ahogy a magyar levelezésben szokásos lenne, és ahogyan más, a kormányzóhoz intézett Teleki-leveleken olvasható.

„Szószegek lettünk – gyávaságból”

Csakhogy 1941. április 2-ig Magyarország semmiféle olyan cselekedetet nem hajtott végre, amit szószegésnek lehetne tekinteni Jugoszláviával szemben. A helyzet éppen ennek az ellenkezője volt. Jugoszlávia 1941 március 25-én csatlakozott az úgynevezett háromhatalmi egyezményhez, amelyhez akkor már a hadban álló Németországon és Olaszországon kívül a még hadban nem álló Magyarország, Románia és Szlovákia csatlakozott, de már két nap múlva, március 27-én az uralkodót és a kormányt puccsal eltávolítva, átállt a másik oldalra.

Ennek nem lehetett más következménye, mint a háború Németországgal. De Magyarország egyelőre semmit sem tett, csak a kormányzó Hitler kérésére beleegyezett a német csapatok területünkön való majdani átvonulásába.

A háromhatalmi egyezmény folytán nem is tehetett mást. De Hitler másik kérését, hogy magyar csapatok is vegyenek részt a támadásban, a kormányzó visszautasította. Teleki viszont már március 30-án üzenetet küldött Londonba és Washingtonba, hogy ha Jugoszlávia elemeire bomlik, Magyarország nem tekinti magára nézve kötelezőnek egy megszűnt állammal kötött kétoldalú korábbi kötelezettségeit.

Valóban így is történt: úgy, ahogyan az április 1-jén tartott Legfelső Honvédelmi Tanács döntött, vagyis a magyar csapatok csak akkor léphetnek akcióba, ha Jugoszlávia már formailag is megszűnt. A Független Horvát Köztársaságot április 10-én kiáltották ki, a

magyar csapatok pedig április 11-én vonultak be a Bácskába. Tehát Magyarországot 1941. április 2-án még senki sem vádolhatta szószegéssel.

„Örökbéke szerz déssel”

Ez a kifejezés már önmagában is tökéletes bizonyítéka annak, hogy a levél nem származhat Teleki kezétől. A magyar miniszterelnöknek tudnia kellett, hogy Magyarország nem „örökbéke szerződést”, hanem örök barátsági szerződést kötött. Ilyen tévedést magyar ember nem követhetett el, csak idegen.

„mi odadobtuk [a nemzet] becsületét”

Ami a politikai téren elkövetett szerződészegéseket illeti, annak tömöntelen példájával szolgál a történelem. Elég megemlítenünk az első világháború olasz és román cselekedetét vagy számos hasonlót a második világháborúban. Ennek ellenére egyszer sem érezte azt a miniszterelnök, hogy ezek miatt öngyilkosnak kell lennie.

„A gazemberek oldalára álltunk”

Csakhogy Magyarország nem 1941 április elején állt a „gazemberek”-nek titulált németek mellé, hanem – hogy mást ne említsünk – a háromhatalmi egyezmény aláírásakor. S bár jól tudjuk, hogy Teleki nem szimpatizált a német hatalmi törekvésekkel és személy szerint Hitlerrel, de a nemzeti-szocializmus eszméjével sem, óvakodott attól, hogy ennek kifejezést adjon. Sőt, még 1940 végén is azt írta: „A berlin–római tengellyel a legszorosabb barátságot tartjuk fenn. [...] Az egész magyar nép nevében beszélek, amikor hálánkat és köszönetünket fejezem ki az olasz és német nép vezetőinek és kormányainak azért, hogy a Trianonban Magyarországgal [szemben] elkövetett igazságtalanság jóvátételében mellénk álltak és végül vértelen döntéssel segítettek visszajuttatni az anyaországhoz a magyarok millióit.”

„A legpocsékabb nemzet”

Már maga a kifejezés is szokatlan egy miniszterelnöknek az államfőhöz intézett levelében. Az ember azt szokta mondani, hogy „pocsék idő van”, vagy hogy „pocsékul érzem magam”, de nemzeteket nem szoktak pocsékknak vagy legpocsékabbnak nevezni. Itt úgy tűnik, olyan fogalmazóról van szó, aki mintha szótárban igyekezett volna valami nagyon becsmérítő kifejezést keresni. És éppen Teleki nevezi a magyarságot a legpocsékabb nemzetnek? Az a Teleki, akinek minden megnyilatkozásában a nemzeti érzés, valóságos rajongás tűnik ki saját nemzete iránt? Csak néhány kiragadott mondat Teleki Pál írásaiból: „nem a nemzet sáfárának és adminisztrátorának érzem magam a miniszteriális állás közönséges értelmében, hanem – nem magamra vonatkoztatva ezt, de az ügyre, amelyről szó van – a nemzet papjának érzem magam, sőt annak kell hogy érezzem ma-

gam annál a tisztelnél fogva, amelyet alkotmányjogi kérdésekben minden magyarnak éreznie kell. [...] Igen nehéz az a kötelesség, amelyet az ember itt teljesít. Áldozatokról nem szeretnék beszélni, mert azok a nemzettel szemben nincsenek. [...] Magyarországot magyarul kell vezetni, a magyar élet formái szerint. Ezt tettük eddig is, ezer esztendőn keresztül.”

Különös ellentmondás az is ebben a tekintetben, hogy ha Teleki véleménye szerint ő maga a felelős, a „bűnös”, akkor miért a magyar nemzet a pocsék, sőt „a legpocsékabb”? Viszont megfordítva, ha a nemzet a pocsék, akkor miért Teleki a felelős?

„Hullarablók leszünk!”

Ha a Délvidék visszaserzése „hullarablás” Jugoszlávia szétesése után, akkor érthetetlen, hogy Teleki miért nem nevezte ugyanennek azt, amikor két évvel korábban, Csehszlovákia szétesé-

sekor Magyarország – az ő miniszterelnöksége alatt – fegyverrel foglalta vissza Kárpátalját. És éppen Teleki nevezi hullarablásnak a Trianonban elszakított terület visszaserzését? Az a Teleki, aki egész életét arra tette fel, hogy a trianoni igazságtalanság jóvátételét keresztülvigye, helyreállítsa az egységet a régi magyar területekkel? Arról pedig, hogy Magyarország a régi területeken túl valóban szerb területeket is megszerezzen fegyveres beavatkozással, nem is volt szó, Hitler ajánlatát visszautasítva a magyar csapatok nem léptek túl a régi magyar határon, és nem vettek részt a tulajdonképpen Szerbia elleni háborúban.

„Nem tartottalak vissza.”

Mintha egy atya szólna rossz útra tévedt fiához. Eltekintve attól, hogy miként tarthatna vissza a miniszterelnök valamitől saját államfőjét, április 2-ig még egyáltalán nem volt mitől vissza-

NYÁRI GÁBOR

1941. április 3. reggelén Budapest lakosai arra ébredtek, hogy német csapatok vonulnak át a városon, közben pedig megkapták az első híreket arról, hogy Teleki Pál az éjszaka folyamán tragikusan elhunyt. Ilyen körülmények között érthető, hogy a miniszterelnök halála a kortársak között is azonnal beszédtema lett. Az utca emberétől a

„Reggel, iskolába menet Boldizsár Ivánnal találkoztam, aki még bizakodva mondta: talán a sors különös kegyelméből még ezt is megúszhatjuk, ezt a csúfságot, ami most van kialakulóban a jugoszlávokkal. Végre elhangzott egy »nem« a németekkel szemben, de nem lehessen tudni, milyen ára lesz ennek. [...] És délelőtt feljön egy késői növendék a hírrel: Teleki meghalt. Belesápadtam, és nem jutottam lélegzethez, az volt az első gondolatom, hogy végünk van. Aztán pár percre rá iszonyú repülőgépbűgás, és óriási sebességgel rajokban összevissza, nagy hasas német repülőgépek zúgtak el felettünk. [...] Könnyekkel volt tele a torkom. Mi van itt? Ezért kellett meghalnia. Merénylet vagy öngyilkosság?” (Radnóti Miklósné Gyarmati Fanni)

„sötét rémhírterjesztők még attól sem riadnak vissza, hogy egy államférfiú halálát felhasználják saját propagandacéljaikra. [...] személyesen is jól ismertük Teleki Pál grófot, és olyan embernek ismertük, aki végsőkéig kitart mint kapitány a hajón.” (A német külügyminisztérium sajtóközleménye)

„Szinte nem tudom elhinni. Ez a higgadt, józan, kiegyensúlyozott és vallásos ember, hogy jutott ilyen lelki krízisbe? Előző este a cserkészekkel meggyónt, másnap a közös sz. áldozáson akart részt venni.” (Apor Vilmos győri püspök)

„Tudom, hogy Hitler parancsára ölték meg.” (Habsburg Ottó)

„Szilárd meggyőződés, hogy este fél kilenckor még esse

KORTÁRS REFLEXIÓK

vezető politikai körökig mindenkinek megvolt a véleménye. Döntően két téma került a figyelem középpontjába: Teleki rejtélyes halálának körülményei, illetve az, hogy mi lesz ezek után Magyarország sorsa. Jelen összeállításban néhány korabeli véleményt vagy későbbi visszaemlékezést mutatunk be.

ágában sem lehetett, akár csak a halála lehetőségére gondoljon, annál kevésbé, hogy öngyilkosságra készüljön. A további részletek, amelyek lassanként kiszivárogtak, csak megerősítettek abban, hogy öngyilkosságról szó sem lehet.” (Zsitvay Tibor, korábbi igazságügy-miniszter)

„Én Telekit nyugodtan láttam utoljára. Ennek csak két magyarázata lehetett. [...] magában már mindent eldöntött, és búcsúleveleit előkészítette, amikor nekem telefonált, vagy távozásom után tört ki a végleges vihar agyában. Inkább az utóbbi feltételezésesemnek hittem.” (Újpeéry Elemér külügyi titkár, aki utoljára látta élve Telekit)

„Teleki Pálnak az a nemes gesztusa, hogy öngyilkossága, azaz önfeláldozása révén fi-

gyelmeztesse a bajra az országot és vezetőit, egy olyan gentlaman-nak a tette volt, aki a halálban kereste a megoldást az ország dilemmájára, de ezzel nem oldott meg semmit.” (Kállay Miklós)

„Én semmit nem tudtam, illetve csak annyit, amennyit a sok érdeklődés szomorúan megerősített, hogy gróf Teleki Pál már nincs az élők sorában.” (Witz Béla plébános, aki a halála előtti napon Telekit meggyóntatta)

„Neve, munkája, kiváló emberi alakja egész lapot kér nemzetünk történelmében, egész lapot, de e lapon félbeszakad az írás; abbamaradt, rejtélyes utolsó sorára gyászfátyolt borít a nemzet nemtője.” (A Magyar Tudományos Akadémia nekrológja)

tartani a kormányzót, hiszen addig semmiféle támadási parancsot nem adott. Ez csak Teleki halála után tíz nappal történt meg. Tehát a levél fogalmazója nem volt tisztában a dolgok menetével. Előre elkészített levél volt, amelynek fogalmazója feltételezte, hogy a kormányzó, eleget téve Hitler kérésének, már kiadta a támadási parancsot.

„Bűnös vagyok.”

Teleki aznap este, a cserkésztisztek lelki gyakorlatára után maga is meggyónt. Meggyőződéses katolikus ember volt, aki vallásának tanait teljes mértékben elfogadta. Márpedig minden, vallását híven követő katolikusnak az a meggyőződése, hogy a gyónás szentségében Krisztus áldozati vére minden bűnét eltörli, lelke bűn nélkül áll Isten előtt. Még azok a bűnök is meglesznek bocsátva, amelyeket nem vallott be, mert nem emlékezett rájuk. Bármi volt is tehát abban az állítólagos telefonüzenetben, amely Telekit annyira felizgatta, hogy lecsapta a telefonkagylót, bármiről beszélgetett ismeretlen barátjával hazamenetele közben, illetve bármilyen telefonüzenetet próbált is hazaérve hiába leadni, mindez nem változtat azon a tényen, hogy lefekvés előtt utasította inasát: reggelre készítse ki cserkészegyenruháját, mert részt akar venni a cserkésztisztek másnapi közös áldozásán. Akkor tehát még büntelennek tartotta magát. Az épületbe pedig hiteles tanúk szerint az éj folyamán senki sem lépett be, aki valamilyen új hírt hozott volna.

Tehát öngyilkosság esetén csak arra lehet gondolni, hogy Teleki valahogy álmából fölriadva, az utolsó értesüléseket átgondolva hirtelen arra az agályra ébred, hogy katasztrófális események bekövetkezéséhez adta beleegyezését. Hirtelen támadt lelkiismeret-furdalása alapján úgy döntött, hogy tettéért halált érdemel. Persze a bűn jóvátétele semmiképpen sem az öngyilkosság, mert az inkább megfutamodás a felelősség vállalása elől.

A „bűnös vagyok” kifejezés egyébként a legsúlyosabb vád a kormányzó ellen. Hiszen mennyivel súlyosabb bűn volt a tett elkövetése, mint az, hogy valaki nem tartotta vissza az elkövetőt. Ugyanezt jelenti az a kifejezés, hogy „*odadobtuk a nemzet becsületét*”.

Ezek után csak apróság az a megfigyelés, hogy a levél befejezéséből hiányzik Teleki szokásos záró formulája: „*a legmélyebb tisztelettel*”.

TELEKI EGYÉNISÉGE ÉS STÍLUSA

Szóvá kell tenni itt azt a különös jelenséget is, hogy a levél minden szaggatottsága ellenére mennyire tömör, a lényegyet kifejezni akaró. Aki ismeri Teleki stílusát, tudja, hogy mindig hoszszadalmas, magyarázó, mondhatni bonyolult. Van benne valami profeszszorososan oktató a terjengősség mellett. A levelet azonban, úgy tűnik, mintha egy hisztérikus lelkialkatú,

könnyen összeomló ember írná, aki nem is próbálja átgondolni a történetet, vállalni a felelősséget, az esetleges megoldási lehetőségeket, nem igyekszik jóvátenni tettének következményeit, hanem megfutamodik. Mert az öngyilkosság megfutamodás, nem jóvátétel. Pedig éppen Teleki írja egy helyen: „*A fontos az, hogy az egyes ember a józan eszével tudjon intézkedni, mert mindig ez lesz a legjobb törvény. De hogy így intézkedhessék, meg kell lennie*

Füvéltóságú Úr,

A családunk
nem is sikerült fel-
jeseu és még élve, eren.
vel lemondok.

Mély tisztelettel

Tecse rivá

1941. ápr. 3.

annak az ösztönös alaptudatnak, amely az embert álmában is irányítja. Ha felrázák álmából, azonnal kell, hogy intézkedni tudjon, mielőtt ráébredne, hogy paragrafusok is vannak a világon. Rögtön rá kell, hogy találjon józan eszével arra, amit cselekednie kell.”

Az objektív szövegkritikai vizsgálódás tehát arra az eredményre vezet, hogy az úgynevezett búcsúlevél nem Teleki fogalmazása, nem az ő kezétől származik, hanem egy bizonyos célnak megfelelően fogalmazott írásmű. A szövegkritika mellett azonban másik eszközként figyelembe kell venni a levél külső alakját, írását.

A LEVÉL ÍRÁSA

Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy a *História* című folyóirat egyik száma közölte a levél faksimiléjét egy közleményben, amelyben két törvénytudós írásszakértő a levél hitelessége mellett foglal állást. A szerzők az úgynevezett búcsúlevél betűit ábécérendben táblázatba foglalva megállapítják, hogy a betűk kivétel nélkül minden esetben megfelelnek azoknak a betűformáknak, amelyek megtalálhatók Telekinek a kormányzóhoz korábban írt és a nevezett folyóiratszámában szintén faksimilében közölt levélben.

De ez a körülmény a tartalmi érvek figyelembevételével nélkül csak annyit jelent, hogy a levél készítője pontos, gondos munkát végzett. Nézetem szerint azonban a pusztán technikai vizsgálat ebben az esetben sem elegendő. Magam nem vagyok sem grafológus, sem speciális írásszakértő, hanem történész. Hosszú életpályám kutatásai során – mint kéziratárosnak különösen – elég alkalmam volt kéziratok, levelek tízezeinek olvasására. Így jutottam annak a megállapítására, hogy nemcsak a szöveg a jellem, egyéniség tükröje, hanem az írás maga is tükrözi írójuk pillanatnyi lelki és fizikai állapotát.

Itt pedig olyan esetről van szó, amikor valaki állítólag álmából zavaros gondolatokkal, kétségbeesetten ébred föl, elhatározza, hogy véget vet életének, leveleket ír, és az írás mégis végig világos, egyenes, enyhén emelkedő soros, gyöngybetűs. Nincs egyetlen elhibázott betű, egyetlen elrántott vonal. Az írás valóban pontosan megfelel annak a másik levélnek, amelyet a *Históriában* láthatunk, és amelyet Teleki teljesen más körülmények között, más lelkiállapotban írt. Ugyanilyen a levél aláírása is. Ez a hasonlóság teszi ugyancsak megkérdőjelezhetővé a búcsúlevél hitelességét.

KÜLSŐ KÖRÜLMÉNYEK

AMI HIÁNYZIK

Elfogadva azt a tényt, hogy a leveleket valóban Teleki íróasztalán találták, érthetetlen, hogy míg van levél a kormányzóhoz (kettő is), van a titkárhoz, nincs levél a feleségéhez. Akit annyira szeretett, hogy még este, a lelkigyakorlatos beszéd meghallgatása és a gyónás után a kórházban aznap másodszor is meglátogatta. Lehetetlen, hogy Teleki ilyen rettenetes kétség, önvád és halálos elhatározás közepette ne írt volna a feleségének valamiféle búcsúlevelet. Valami olyasfélével például, hogy hibás tettéért büntetést érdemel, vagy azt, hogy önfeláldozásával próbálja helyreállítani a nemzet becsületét. Esetleg reménykedik abban, hogy Isten megkönyörül rajta, és az örökkévalóságban találkoznak stb. De egy ilyen levélben is kellett volna lennie valamilyen megszólításnak, például kedvesem, drágám stb. Egy feltételezett levélhamisító pedig honnan tudhatta volna, hogyan szokta megszólítani Teleki a feleségét?

A LEVÉL HELYE

A levél tehát az íróasztalon volt. De különös módon Teleki nem ott lőtte föbe magát, hanem az ágyában találtak holtan.

Tehát az írás után visszafeküdt az ágyába, és gondosan betakarózott, magával vive a fegyvert, amely azonban nem az ő Browningja volt – mint Macartney tévesen írja –, hanem egy másik. Teleki Browningját teljesen töltött tárral az íróasztalban megtalálta Borsitzky rendőrkapitány, Teleki barátja, aki a holttest elvitele után a szobát alaposan átvizsgálta.*

BEFEJEZÉS

A forráskritikai, illetve szövegkritikai vizsgálat tehát kettős negatívummal zárul. Az egyik az, hogy a kérdéses levél nem Teleki kezétől származik, a másik az, hogy nem bizonyította Teleki öngyilkosságának. Tévedés ne essék, én nem Teleki halálának okát-módját kerestem a vizsgálattal, hanem pusztán szövegkritikai vizsgálatot végeztem. De a szövegkritika nem öncélú játék, hanem segítség, alapozás, amit minden történész kutatónak minden forrással kapcsolatban el kell végeznie. Tehát ebben az esetben sincs a bonyolult ügy lezárva, mert két dolog viszont tény. Az egyik, hogy egy levél ma is megvan. Ha nem Teleki írta, meg kell vizsgálni, hogy ki, mikor, hol, miért, kinek a megbízásából készítette. A másik tény, hogy Teleki Pál valóban meghalt, halálát a koponyába behatolt lövedék okozta. Felmerül a rankei kötetes érdeklődés: „*Wie es eigentlich geschehen?*” Valójában mi is történt? Öngyilkosság vagy más kérdé által végrehajtott tett? Ezt a kérdést most e levél mint forrás kikapcsolásával újra át kell gondolniuk a múlt század politikai történetének kérdéseivel foglalkozó történészeknek: hogyan, ki által, miért kellett meghalnia Teleki Pálnak? Ezen a téren eddig is bizonytalanság volt. Az eseményekről Ablonczy Telekiről szóló monográfiájában némileg bizonytalanul, így ír: „*A kissé csonka forgatókönyv, amelyet Tilkovszky Loránt rekonstruált több könyvében, még mindig a leghitelesebb a számos közszájon forgó és leírt verzió közül. Munkatársai és családtagjai sohasem vitatták, hogy a miniszterelnök öngyilkos lett.*”

Magamat nem érzem hivatottnak arra, hogy a kérdésben tudományosan állást foglaljak, nekem legfeljebb magánvéleményem lehet. A kérdést most egy eddig alapvetően fontosnak tartott forrás kikapcsolásával, az adott körülmények széles körű megvizsgálásával kell tisztázni. ♦

* Borhidi Attila akadémikus megjegyzése ezzel kapcsolatban a székfoglalót követő beszélgetésben: Akik föbe lövik magukat, általában nem szoktak ágyba bújni, egyszerűen „esztétikai” okok miatt. Nem akarják az ágyneműt bepiszkolni vérrel stb. Apósa a háború előtt mentőorvos volt, sok öngyilkossági kísérlethez vagy öngyilkossághoz kellett kimennie. Egyetlen esetről sem tud, amikor valaki ágyban föbe lövi magát. Sokkal inkább teátrális megoldásokat választanak, a szoba közepén, vagy különösen tükör előtt, mert ilyenkor pl. ellenőrizni lehet, hogy a pisztoly csőve biztos irányban van-e. Ágyban inkább azok lesznek öngyilkosok, akik megmérgezik magukat. Stirling János akadémikus megjegyzése a székfoglalót követő beszélgetésben: Ha a pisztoly a holttest behajlított kezében volt, akkor azzal nem lehetett, mert a lövés pillanatában a fegyver olyan erővel csap hátra, hogy utána az öngyilkos kezéből kirepül.